

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.6.51>

ВІТОХІН С.А.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ САМОВІЛЬНОМУ ЗАЛИШЕННЮ ПОЛЯ БОЮ АБО ВІДМОВІ ДІЯТИ ЗБРОЄЮ**INTERNATIONAL LEGAL FOUNDATIONS AND FOREIGN EXPERIENCE IN PREVENTING UNAUTHORIZED ABANDONMENT OF THE BATTLEFIELD OR REFUSAL TO ACT WITH WEAPONS**

Метою статті є комплексний аналіз міжнародно-правових засад і практики зарубіжних держав у сфері запобігання самовільному залишенню поля бою та відмові діяти зброєю з метою формулювання науково обґрунтованих рекомендацій для вдосконалення вітчизняного законодавства та правозастосовної практики. У статті досліджуються міжнародно-правові засади регулювання відповідальності за самовільне залишення поля бою та відмову діяти зброєю в умовах збройного конфлікту. Автор аналізує відповідні норми міжнародного гуманітарного права, статуту міжнародних кримінальних трибуналів, законодавство провідних зарубіжних держав – США, Великої Британії, Німеччини, Ізраїлю, Франції та Польщі – щодо кримінальної відповідальності військовослужбовців за дезертирство та самовільне залишення позицій у бойових умовах. Розглядаються превентивні механізми, що застосовуються у збройних силах різних країн, зокрема психологічний скринінг, профайлінг особового складу, системи морально-психологічного забезпечення, а також інституційні заходи дисциплінарного характеру. Особлива увага приділяється досвіду держав, які перебувають в умовах тривалого збройного протистояння, та можливостям адаптації їхнього досвіду до умов України. Зроблено висновок, що ключовим елементом зарубіжних систем запобігання зазначеним злочинам є психологічний скринінг і профайлінг, спрямовані на ранню ідентифікацію осіб із підвищеним ризиком порушення дисципліни в екстремальних умовах. При цьому застосування цих інструментів повинне відповідати стандартам захисту прав людини й не перетворюватися на стигматизацію чи дискримінацію. Проведений аналіз дозволяє виокремити такі пріоритетні напрями вдосконалення вітчизняного законодавства: чітке розмежування кримінально-правової та медичної реакції на вчинення злочину в умовах важкого психологічного розладу; розвиток системи психологічного скринінгу та профайлінгу особового складу; посилення інституту командної відповідальності за запобігання дезертирству; вдосконалення системи морально-психологічного забезпечення відповідно до стандартів НАТО та кращих практик держав із тривалим досвідом ведення бойових дій.

Ключові слова: самовільне залишення поля бою, дезертирство, відмова діяти зброєю, міжнародне гуманітарне право, військова злочинність, кримінальна відповідальність військовослужбовців, запобігання злочинності, профайлінг, збройний конфлікт.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of international legal principles and the practice of foreign states in the field of preventing unauthorized abandonment of the battlefield and refusal to use weapons in order to formulate scientifically based recommendations for improving domestic legislation and law enforcement practice. The article examines the international legal foundations governing liability for unauthorized

© ВІТОХІН С.А. – здобувач наукового ступеня доктора філософії науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності (Навчально-науковий інститут поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ) <https://orcid.org/0009-0004-7394-3357>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

abandonment of the battlefield and refusal to act with weapons during armed conflict. The author analyzes relevant norms of international humanitarian law, statutes of international criminal tribunals, and legislation of leading foreign states – the USA, Great Britain, Germany, Israel, France and Poland – regarding criminal liability of military personnel for desertion and unauthorized abandonment of positions in combat conditions. Preventive mechanisms applied in the armed forces of various countries are considered, including psychological screening, personnel profiling, moral and psychological support systems, as well as institutional disciplinary measures. Particular attention is paid to the experience of states involved in prolonged armed confrontation and the possibilities of adapting their experience to the conditions of Ukraine. It was concluded that a key element of foreign systems for preventing these crimes is psychological screening and profiling, aimed at early identification of individuals with an increased risk of disciplinary violations in extreme conditions. At the same time, the use of these tools must comply with human rights standards and not turn into stigmatization or discrimination. The analysis allows us to identify the following priority areas for improving domestic legislation: a clear distinction between criminal and legal and medical responses to committing a crime in conditions of severe psychological disorder; development of a system of psychological screening and profiling of personnel; strengthening the institution of command responsibility for preventing desertion; improving the system of moral and psychological support in accordance with NATO standards and best practices of states with long-term experience of conducting combat operations.

Key words: *unauthorized abandonment of the battlefield, desertion, refusal to act with weapons, international humanitarian law, military crime, criminal liability of military personnel, crime prevention, profiling, armed conflict.*

Актуальність теми. Збройний конфлікт, що розгорнувся на території України внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 р., поставив перед вітчизняною правовою системою чимало нових викликів, серед яких – забезпечення належної дисципліни серед особового складу Збройних Сил України в умовах надзвичайно інтенсивних бойових дій. Одним із найгостріших кримінологічних та кримінально-правових питань у цьому контексті залишається протидія самовільному залишенню поля бою та відмові діяти зброєю – суспільно небезпечним діям, що безпосередньо підривають боєздатність армії та можуть призводити до загибелі побратимів, прориву оборони, оточення підрозділів та інших тяжких наслідків для військової організації держави.

Ці явища не є суто вітчизняними – вони мають глибоке коріння в історії людських воєн і знайшли відображення як у нормах міжнародного гуманітарного права, так і у внутрішньому законодавстві більшості держав світу. Водночас підходи до визначення складу злочину, встановлення відповідальності та організації запобіжної роботи суттєво різняться залежно від правової системи, воєнної доктрини та культурних традицій тієї чи іншої держави. Вивчення та критичний аналіз цього зарубіжного досвіду є вкрай важливим для оптимізації правового регулювання зазначеної сфери в Україні.

Питання військової злочинності, включаючи самовільне залишення поля бою та дезертирство, досліджували такі вчені, як Н.А. Дмитренко, О.О. Шкута, Д.В. Казначеева, Ю.В. Орлов та ін. [1; 2; 3]. Разом із тим комплексного дослідження міжнародно-правових стандартів і зарубіжного досвіду запобігання зазначеним явищам у вітчизняній науці досі проведено недостатньо, що й обумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є комплексний аналіз міжнародно-правових засад і практики зарубіжних держав у сфері запобігання самовільному залишенню поля бою та відмові діяти зброєю з метою формулювання науково обґрунтованих рекомендацій для вдосконалення вітчизняного законодавства та правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) є тією правовою сферою, яка найбільш безпосередньо пов'язана з поведінкою комбатантів під час збройного конфлікту. Попри те що МГП традиційно орієнтоване на захист жертв війни та обмеження засобів і методів ведення бойових дій, воно опосередковано торкається питань дисципліни та обов'язків комбатантів. Так, ст. 43 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1977 р. визначає, що збройні сили сторони в конфлікті складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням, яке відповідає перед цією стороною за

поведінку своїх підлеглих. Ця вимога передбачає, що командна структура зобов'язана забезпечити дотримання норм МГП своїм особовим складом, що включає й запобігання самовільному залишенню позицій.

Важливим міжнародно-правовим документом є Статут Міжнародного кримінального суду (Римський статут) 1998 р., ст. 8 якого містить перелік воєнних злочинів. Хоча самовільне залишення поля бою як таке не віднесено безпосередньо до воєнних злочинів у значенні МКС, загальний контекст міжнародного кримінального права передбачає, що систематична дезорганізація збройних сил, заохочення підлеглих до дезертирства командирами чи подібні масштабні порушення дисципліни можуть кваліфікуватися в ширшому контексті злочинів проти миру або злочинів, що дезорганізують військову організацію держави-агресора. При цьому МКС не тлумачить відмову від участі у бойових діях окремого солдата як міжнародний злочин, залишаючи цей аспект на розсуд національних правопорядків.

Статути Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (МТБЮ) та Міжнародного трибуналу щодо Руанди (МТР) також не містять прямих приписів щодо самовільного залишення поля бою. Однак судова практика цих трибуналів виробила важливий підхід, відповідно до якого факт дезертирства або самовільного залишення позицій може враховуватися при розгляді питань командної відповідальності – якщо командир знав або мав знати, що підлеглі залишають позиції, і не вжив заходів для запобігання цьому, він може бути притягнутий до відповідальності за наслідки, що настали внаслідок такого залишення.

На рівні регіонального міжнародного права слід відзначити рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), які стосуються обмеження права на пересування та свободи думки, совісті та релігії стосовно військовослужбовців. ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що держави мають широкі межі розсуду (*margin of appreciation*) у регулюванні дисципліни збройних сил, оскільки боєздатність армії є легітимною метою обмеження певних прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Разом із тим суд зазначав, що кримінальна відповідальність за відмову виконувати накази, пов'язана з совісними переконаннями, повинна бути пропорційною та враховувати наявність у державі механізмів альтернативної служби.

Слід окремо зупинитися на нормах Гаазьких регламентів 1899 та 1907 рр., які хоча й є значно старішими за сучасну систему МГП, заклали основи регулювання поведінки комбатантів. Стаття 28 Гаазького регламенту 1907 р. забороняє грабунок взятого штурмом міста чи місцевості, а ст. 29–31 регулюють статус розвідників. Ці норми хоча й прямо не стосуються дезертирства, формують загальний правовий клімат дотримання обов'язків комбатантами. Гаазькі регламенти закріпили принцип, що комбатант несе індивідуальну відповідальність за свою поведінку на полі бою – принцип, який надалі отримав розвиток у доктрині індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародним кримінальним правом.

Особливе місце займає питання про міжнародно-правову охорону прав осіб, що відмовляються від несення військової служби з міркувань совісті. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 1989 р. № 44/165 «Відмова від військової служби з міркувань совісті» визнала право індивідів відмовлятися від несення військової служби у разі, якщо це суперечить їхній совісті чи глибоким переконанням. Проте ця резолюція чітко розрізняє мирний час і умови збройного конфлікту, не поширюючи цю гарантію на бойові ситуації. Комітет ООН з прав людини у своїх Загальних коментарях дійшов аналогічного висновку: право на відмову від служби з міркувань совісті не може слугувати підставою для самовільного залишення бойових позицій у ході активного збройного конфлікту.

Окремо варто відзначити документи НАТО, насамперед Стандартизовані угоди (STANAG) та видання ААР–6 «Глосарій термінів та визначень НАТО», в яких закріплено поняття дисципліни збройних сил, операційної надійності та злочинів проти боєздатності. Ці документи, попри їх не обов'язковий характер для держав, що не є членами НАТО, формують певний стандарт регулювання, до якого прагне наблизитися і Україна в рамках євроатлантичної інтеграції.

Правове регулювання відповідальності за самовільне залишення поля бою та дезертирство у США здійснюється насамперед через Єдиний кодекс військової юстиції (UCMJ – Uniform Code of Military Justice), прийнятий у 1950 р. і кодифікований у розд. 10 Зводу законів США. Стаття 85 UCMJ передбачає відповідальність за дезертирство, визначаючи його як самовільне залишення служби з наміром залишити її назавжди, а також дезертирство перед обличчям ворога – більш тяжкий варіант злочину. В умовах воєнного часу ст. 85 UCMJ передбачала смертну кару як максимальне покарання за дезертирство перед обличчям ворога, хоча з 1945 р. жодного смертного вироку за цією статтею виконано не було.

Стаття 99 UCMJ («Боягузство перед обличчям ворога») охоплює найширше коло дій, що підпадають під наш предмет дослідження: це і самовільне залишення поля бою, і кидання зброї, і відмова наступати, і різні форми поведінки, що підривають боєздатність підрозділу в бойових умовах. Максимальне покарання за цією статтею – смертна кара або довічне позбавлення волі. Стаття 94 UCMJ («Заколот і підбурювання до заколоту») також застосовується у випадках організованої відмови від виконання наказу.

Принципово важливим елементом системи запобігання зазначеним злочинам у США є потужна система психологічного та морально–психологічного забезпечення військовослужбовців. Кожен підрозділ Збройних сил США має штатних капеланів і психологів, які здійснюють поточний моніторинг психологічного стану особового складу. Системи скринінгу при комплектуванні збройних сил передбачають детальну перевірку кандидатів на предмет схильності до антисоціальної поведінки, психічних розладів та інших факторів ризику [4]. У цьому контексті особливо важливим є застосування профайлінгу як системи аналізу сукупності психологічних, соціальних і поведінкових характеристик особи [5].

Правозастосовна практика у США свідчить про відносно невелику кількість кримінальних переслідувань за дезертирство в умовах бойових дій. Так, під час операцій в Іраку та Афганістані з 2001 до 2011 р. зафіксовано близько 40 000 випадків самовільного залишення частини, однак до кримінальної відповідальності притягнуто лише декілька відсотків з них – решта справ вирішувалась дисциплінарними заходами або закривалась із причин гуманітарного характеру.

Законодавство Великої Британії у сфері відповідальності військовослужбовців систематизовано в Законі про збройні сили 2006 р. (Armed Forces Act 2006), який замінив три окремі статuti для різних родів військ. Стаття 9 цього закону встановлює відповідальність за дезертирство; ст. 8 – за самовільну відсутність (AWOL – Absent Without Leave); ст. 14 – за боягузство. В умовах воєнного часу за дезертирство та боягузство може призначатися довічне позбавлення волі, тоді як у мирний час максимальне покарання становить 2 роки.

Британська система відрізняється розвиненим підходом до розмежування дезертирства та самовільної відсутності: перше передбачає умисел на постійне залишення служби, тоді як друге – тимчасову відсутність без поважних причин. Вирішальним при кваліфікації є доведення суб'єктивного наміру. В умовах активних бойових дій, коли солдат залишає позицію перед обличчям ворога, передбачається більш суворе відповідальності незалежно від наявності чи відсутності наміру назавжди залишити службу.

У сфері запобігання зазначеним злочинам британська армія приділяє особливу увагу формуванню єдності підрозділу (unit cohesion) та підтримці бойового духу. Відповідні програми психологічної підготовки, що включають систематичні тренування в умовах стресу та симуляції бойових ситуацій, дозволяють виявляти осіб із підвищеним ризиком дезертирства чи відмови виконувати накази. Британський досвід використання концепції Mental Fitness (психологічної боєздатності) передбачає регулярну оцінку психологічної готовності особового складу не лише при призові, а й протягом усього проходження служби.

Законодавство ФРН має суттєву специфіку, зумовлену, з одного боку, трагічним досвідом Другої світової війни, а з іншого – конституційними гарантіями, які Основний закон ФРН надає правам і свободам громадян. Стаття 4 Основного закону ФРН гарантує свободу совісті й встановлює, що нікого не можна примушувати до військової служби зі зброєю проти його совісті.

Федеральний закон про Бундесвер і спеціальне кримінальне законодавство – насамперед Закон про кримінальне переслідування за злочини у сфері військової служби (Wehrstrafgesetz, WStG) – регулюють питання відповідальності за дезертирство та самовільне залишення частини. § 16 WStG передбачає відповідальність за дезертирство на строк до 5 років позбавлення волі, § 21 – за боягузство, § 22 – за капітуляцію без бою. Особливостями німецького підходу є розвинена система альтернативної служби та відносно м'які санкції порівняно з іншими розвиненими державами, що відображає конституційний пріоритет захисту свободи совісті.

Важливою рисою законодавства ФРН є наявність норм про відповідальність за злочинні накази: § 11 WStG передбачає, що солдат не підлягає кримінальній відповідальності за відмову виконати наказ, якщо той є явно злочинним. Ця норма відображає уроки Нюрнберзьких процесів і встановлює межі обов'язку підкорення. Водночас ця норма не може слугувати виправданням самовільного залишення поля бою без відповідного обґрунтування злочинності наказу.

Бундесвер активно використовує психологічний відбір і профайлінг при комплектуванні та несенні служби. Центри медичного психологічного відбору (Sanitätsakademie der Bundeswehr) застосовують комплексні методики оцінки психологічної стійкості кандидатів. Разом із тим

у науковій літературі звертається увага, що застосування профайлінгу у сфері оперативної–розшукової та превентивної діяльності повинне відповідати засадам дотримання прав людини й не перетворюватися на дискримінацію [6].

Ізраїльський досвід є унікальним з огляду на перманентний характер загроз безпеці держави і тривалий досвід ведення бойових дій в умовах нерегулярних та регулярних збройних конфліктів. Закон про військову юрисдикцію Ізраїлю (Military Jurisdiction Law) та Кримінальний кодекс для Армії оборони Ізраїлю передбачають суворі заходи відповідальності за дезертирство та відмову виконувати бойові накази. В умовах активних бойових дій дезертирство перед обличчям ворога може каратися позбавленням волі на строк до 25 років.

Водночас ізраїльська система відрізняється відносно широким визнанням відмов від служби з етичних міркувань – явище, відоме як «відмовники совісті» (conscientious objectors) та «вибіркові відмовники» (selective refusers), які відмовляються від участі в конкретних операціях, вважаючи їх аморальними. Ставлення ізраїльської правової системи до цього явища є неоднозначним і суперечливим: частина відмовників переслідується в кримінальному порядку, інші отримують адміністративні дисциплінарні стягнення.

Ізраїльська армія (ЦАХАЛ) приділяє виключну увагу морально–психологічному забезпеченню бойових підрозділів. Концепція «товариства по зброї» (achvat lochamim) є центральним елементом виховання особового складу. Психологи й офіцери з морально–психологічної роботи входять до складу кожного бойового підрозділу на рівні батальйону і вище. За даними наукових досліджень, рівень психологічних розладів серед ветеранів ЦАХАЛ, які брали участь у тривалих бойових операціях, є суттєво нижчим, ніж у середньому по арміях НАТО, що пояснюється ефективністю системи психологічної підтримки безпосередньо на полі бою [7].

Французьке законодавство у сфері військової юстиції кодифіковано у Кодексі військової юстиції (Code de justice militaire), редакція якого 2011 р. суттєво оновила систему військових злочинів. Стаття L.323–1 Кодексу передбачає відповідальність за залишення поля бою (abandon de poste devant l'ennemi) – злочин, що карається до 30 років каторжних робіт в умовах воєнного часу. Стаття L.323–3 окремо встановлює відповідальність за дезертирство із суворішим покаранням за дезертирство перед обличчям ворога.

Французька правова система традиційно більше наголошує на ролі командирів у запобіганні дезертирству. Відповідно до положень Code de justice militaire, командир підрозділу несе особисту відповідальність за забезпечення дисципліни і зобов'язаний негайно доповідати про випадки самовільного залишення позицій та вживати заходів для затримання тих, хто залишив частину без дозволу. Французька система також передбачає можливість засудження заочно в умовах воєнного часу.

Франція має багатий досвід участі у миротворчих операціях та «операціях інших видів, ніж війна» (OOTW – Operations Other Than War), що суттєво вплинуло на підхід до формування превентивних механізмів. Зокрема, програми дебрифінгу після бойових операцій та система психологічної підтримки ветеранів у Франції вважаються одними з найбільш розвинених у Європі.

Польський досвід є особливо цінним для України з огляду на географічну та культурну близькість, а також на те, що Польща перебуває на передньому краї зусиль НАТО щодо зміцнення системи безпеки у Центральній та Східній Європі. Кримінальний кодекс Польщі 1997 р. (Kodeks karny) у главі XVII «Злочини проти захисту країни» містить ст. 339 (дезертирство), ст. 340 (самовільне залишення збройних сил), ст. 342 (ухилення від бойового завдання), ст. 343 (здача в полон або залишення позиції). Максимальні санкції за ці злочини в умовах воєнного стану передбачають позбавлення волі на строк до 15 років.

Польща у 2022 р. суттєво збільшила чисельність збройних сил та розпочала масштабну реформу системи військової юстиції з урахуванням загроз, пов'язаних із діями Росії в Україні. Польський законодавець внаслідок цих реформ посилив відповідальність за злочини проти боєздатності армії, одночасно вдосконаливши систему психологічного відбору та морально–психологічного забезпечення.

Висновки. Проведений аналіз міжнародно–правових засад та зарубіжного досвіду запобігання самовільному залишенню поля бою та відмові діяти зброєю дозволяє сформулювати такі висновки.

Міжнародне право не встановлює єдиного обов'язкового стандарту відповідальності за зазначені діяння, залишаючи це питання на розсуд національних правопорядків. Водночас норми МГП і міжнародного кримінального права формують загальний правовий клімат, у якому виконання бойових обов'язків є юридичним зобов'язанням, а їх невиконання може мати правові

наслідки не лише на національному, а й на міжнародному рівні – насамперед у контексті командної відповідальності.

Порівняльний аналіз законодавства США, Великої Британії, Німеччини, Ізраїлю, Франції та Польщі свідчить про те, що всі ці держави мають розвинену систему кримінально-правової відповідальності за самовільне залишення поля бою та дезертирство, однак суттєво відрізняються у підходах до превентивних механізмів. Найбільш ефективними виявляються системи, що поєднують суворі правові санкції з розвинутою системою психологічного забезпечення та виховання особового складу.

Ключовим елементом зарубіжних систем запобігання зазначеним злочинам є психологічний скринінг і профайлінг, спрямовані на ранню ідентифікацію осіб із підвищеним ризиком порушення дисципліни в екстремальних умовах. При цьому застосування цих інструментів повинне відповідати стандартам захисту прав людини й не перетворюватися на стигматизацію чи дискримінацію.

Проведений аналіз дозволяє виокремити такі пріоритетні напрями вдосконалення вітчизняного законодавства: чітке розмежування кримінально-правової та медичної реакції на вчинення злочину в умовах тяжкого психологічного розладу; розвиток системи психологічного скринінгу та профайлінгу особового складу; посилення інституту командної відповідальності за запобігання дезертирству; вдосконалення системи морально-психологічного забезпечення відповідно до стандартів НАТО та кращих практик держав із тривалим досвідом ведення бойових дій.

Перспективами подальших досліджень у цій сфері є порівняльний аналіз судової практики у справах про самовільне залишення поля бою в Україні та зарубіжних державах, дослідження психологічних аспектів формування умислу при дезертирстві в умовах тривалого бойового стресу, а також розробка конкретних законодавчих пропозицій щодо вдосконалення відповідних норм вітчизняного права.

Список використаних джерел:

1. Казначєєва Д.В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 132-140.
2. Дмитренко Н.А., Шкута О.О. *Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання*: монографія. Херсон: Гельветика, 2022. 186 с.
3. Орлов Ю.В. Тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни: від ординарної злочинності до кримінального радикалізму. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 28 (1). С. 108-123.
4. Калюга К.В. Профайлінг – як сучасний засіб встановлення особи злочинця. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. № 69. С. 110-115.
5. Подільчак О.М. Кримінологічний профайлінг-реалізація вчення про особу злочинця. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Частина 2. С. 154-157.
6. Дручек О.В. Профайлінг як метод забезпечення державної безпеки і громадського порядку: проблеми застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 1, том 2. С. 132-136.
7. Еверт О.В. Специфіка негативних психічних станів військовослужбовців, що виникають під впливом екстремальних умов службової діяльності. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Том. VI. Психологія обдарованості. 2018. Вип. 14. С. 308-314.

Дата першого надходження статті до видання: 13.10.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.11.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.11.2025